

1830'LARIN NÜFUS DEFTERLERİNDEN HAREKETLE OSMANLI'DA ASKERE ALINACAKLARIN TESPİTİ*

DETERMINATION OF THE ENLISTMENT IN THE OTTOMAN EMPIRE
BASED ON THE POPULATION REGISTERS OF THE 1830S

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ**

Geliş Tarihi/Received:24.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:25.05.2021

ÖZEKMEKÇİ, Mustafa Mesut, (2021), "1830'ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı'da Askere Alınacakların Tespiti", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/ II, ss. 747-770.

Öz

Osmanlı Devleti'nin ülke genelindeki ilk genel nüfus sayımının II. Mahmut döneminde, H. 1246-M. 1830-1831 tarihleri arasında Anadolu ve Rumeli'nin büyük bir kısmında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Konuyla alakalı yapılmış öncü çalışmaların tamamında nüfus sayımların asli amacının Yeniçeri Ocağının ilgasından sonra yeni kurulmuş olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu için insan kaynağının belirlenmesi ile cizye mükelleflerinin tespiti olduğu noktasında görüş birliği mevcuttur. Söz konusu öncü çalışmalar şüphesiz sayımın asli amacını doğru olarak tespit etmişlerdir. Buna karşın Osmanlı'nın ilk genel sayımının ne şekilde yapılmasına dair bir talimatname halen bulunamamıştır. Bu çerçevede literatür sayımın amacına dair bu açıklamasına dayanak olarak sayıma dair merkez ve taşrada üretilen belgeler ve ayrıca sayım sonuçlarının pratiğe yansımaları olan nüfus defterlerini merkeze koymakta ve sayıma dair işleyiş ile süreci bunlar üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda özellikle askerlik yapabilecek nüfusun tespiti için nüfus defterlerinde kaydedilenlerin isimlerinin altına mim (م) harfinin konulduğu ve bunun askerlik yapabilecek kimseleri gizli bir şekilde belirleyen bir şifre olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Yukarıdaki izahların doğruluğuna karşın nüfus defterleri tekil olarak incelendiğinde konuyla alakalı yapılan açıklamalarda izahı mümkün olmayan bir durum söz konusudur. Bu da nüfus defterlerinde askerlik yapmaya uygun olanlar için standart bir yaş grubunun olmamasıdır. Çünkü çalışmada değinileceği üzere Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerine ait nüfus defterlerinde farklı yaş gruplarının askerliğe elverişli olduğunu ifade eden işaretlemeler mevcuttur ve bu konuda standart bir yaş aralığı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çalışmada özellikle bu konunun üstünde durulmuş ve sayıma dair kaleme alınan eserlerin Mansûre ordunun teşekkülüne dair mevzuat ile nüfus sayımının bağlantısını göz ardı ettiklerine kanaat getirilmiştir. Bu çerçevede makale 1830-1831'de yapılan nüfus sayımlarının 1826 tarihli Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi ile bağlantıları ve söz konusu ilişkinin nüfus defterlerine olan yansımaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmut, Nüfus Sayımı, Nüfus Defteri, Mim, Askerlik, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi.

*Bu çalışma, MCBÜ SBE'nde 02.09.2020 tarihinde kabul edilen "İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden uyarlanmıştır.

**Öğretim Görevlisi Dr., ÇOMÜ Gökçeada MYO, mesutozekmekci@comu.edu.tr, Çanakkale, (<https://orcid.org/0000-0001-7613-9939>).

Abstract

It is known that the first general census of the Ottoman Empire was carried out in most of Anatolia and Rumelia between H. 1246-1830-1831 during the reign of Mahmut II. In all of the pioneering studies on the subject, there is a consensus that the main purpose of the censuses is to determine the human resources for the newly established Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Army after the annexation of Yeniçeri Corps and to determine the cizye taxpayers. These pioneering studies undoubtedly correctly identified the original purpose of the census. However, no instructions have been found on how the first general census of the Ottoman Empire should be carried out. In this context, the literature puts the census documents produced in the center and the provinces as the basis for this explanation of the purpose of the census, as well as the population registers that have the reflections of the census results on the practice, and explains the process and process regarding the counting through them. Within this scope, it is stated by the researchers that the letter mim (م) is placed under the names of those recorded in the population registers specifically for the determination of the population who can serve, and that this is a password that secretly identifies those who can eligible in the military. Despite the accuracy of the above explanations, when the population registers are investigated singularly, there is an inexplicable situation in the explanations made on the subject. This means that there is no standard age group for people eligible to serve in the population registers. Because, as mentioned in the study, there are markings in the population books of various regions of the Ottoman geography stating that different age groups are suitable for military service and it is not possible to say that there is a standard age range in this regard. In particular, the study focused on this issue and concluded that the works written on the count ignored the connection between the legislation on the formation of the Mansûre army and the census. In this context, the article evaluates the links of the censuses made in 1830-1831 with the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Codex of 1826 and the reflection of the relationship in the population registers.

Keywords: *II. Mahmut, Census, Population Registers, Mim, Enlistment, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Codex.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XV ve XVII. yüzyıllarda mali amaçlı tahrirler yapılarak hane olarak ifade edilen mali üniteler kaydedilmiştir.¹ Zikredilen tahrirler dışında her hangi bir çatışma anında –Yeniçeri Ocağı, Tımarlı Sipahi vb haricinde- savaşçı temini amacıyla hemen hemen her yüzyılda yapılmış olan ve nüfus sayımı-yazımı olarak adlandırılabilir çalışmalar da mevcut olup bunların geçmişi oldukça geriye götürülebilir.² Ayrıca XVIII. yüzyılda da zaman zaman savaş esnasında gönüllü ama aslında zorunlu ve belirli yaş gruplarından (14-60 vb.) kişiler *nefir-i amm* uygulamasına bağlı olarak defter edilmişlerdir.³ Ancak, sayım olarak tarif edilebilecek bu işlemlerin hemen hepsi belirli topluluklar ile çerçevesi nihai olarak tespit edilmiş yazımlardır. Bu nedene bağlı olarak söz konusu tahrirler yazım yapılan yerlerin nüfusunun tamamı hakkında sistematik olarak bilgi vermez. Ayrıca mevzu bahis tahrirlerin bu tarz bir amacı olmadığı da aşikârdır.

Yukarıdaki açıklamalarla birlikte 1830-1831 genel sayımı ve tahrirlerin çıktısı olan nüfus defterlerinin değerlendirmesi adına ortaya konulması gereken bir soru bulunmaktadır. Bu soru imparatorlukta genel bir sayım yapılmasına dair bir kanaatin ilk kez ne zaman ve ne şekilde oluştuğudur? Buna cevap olarak Osmanlı Devleti'nin ülkedekilerin tamamının (erkeklerin) sayılması yani genel bir *nüfus sayımı* fikrinin gündeme -belki de- ilk kez I. Abdülhamit döneminde (1774-1789) ve Avrupa'daki bir örnekten hareketle girdiği iddia edilebilir. Bu çerçevede Eflak Voyvodasının 30 Aralık 1782 (H. 24 Muharrem 1197) tarihli ve Avrupa ahvaline dair bilgiler içeren tahriratında Avusturya'da yapılan bir nüfus sayımına dair çeşitli bilgiler mevcuttur ve bu bilgiler konuya dayanak olarak gösterilebilir.⁴

I. Abdülhamid'in Avusturya'da yapılan nüfus tahriri konusunda bilgilendirildiği gibi, selefi III. Selim'e de (1789-1807) yurt dışından bu minvalde gönderilmiş havadisler mevcuttur. Bu çerçevede İsveç elçisi ile Boğdan Voyvodasının, padişaha mevzu bahis konulardan da bahseden raporlarına değinilmelidir.⁵ İsveç Elçisi'nin H. 1204 (M.1789-1790) tarihli takririnde *erbab-ı ma'ariften bir kimesnenin dalebi ile 1743'de Rusya nüfusunun hesaplandığı ve ülkede kadın ile erkek olarak toplam 16 milyondan fazla insan olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Prusya ve Osmanlı Devleti ile girdiği savaşlar sonucunda Rusya nüfusunun eskiye oranla ciddi manada azaldığı da ayrıca belirtilmiştir.⁶ Boğdan Voyvodasının 4 Ekim 1794 tarihli şukkasında da –Rusya'nın mali vaziyetine dair*

1 Mehmet Öz, "Tahrir", *DiA*, 39, 425-429

2 Klasik dönemdeki gönüllü asker toplanması ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansımaları* Belleten, LXXX, 289, 2016, s.773-794.

3 1768-1774 yılında Rumeli'den 14-60 yaş arasındaki nüfusun tespiti ve bunların cepheye gönderilmesi için hazırlanan bazı evraklar için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) NFS.d, nr. 6365 ve 6445. Benzer bir evrak için bkz. BOA, C.AS, nr. 523/21839

4 "Nemçe Devleti bi-t tamam kendi ve tevabini ta'dad ve tahrir ve isim ve resm ve pusat ve mahiyeti tasrihiyle deftere sebt ve kayıt emrine mezid ihtimam ve dikkat ve eâli ve iradı (?) ve ağniya ve fukara olanları on sene müddet askeri tarafında hizmet etmedikçe gayrı güna memuriyetle behredar olmamak kaidesini takrir eylemekten naşi..." BOA, C. HR, nr: 72/3557.

5 Pek çok konuda Avrupa'yı örnek alan bunun için de yabancı uzmanları istihdam etmekten çekinmeyen Osmanlı Devleti'nin genel manada bir nüfus sayımı yapılması hususunda da Avrupa'daki misallerden etkilenmediği iddia edilemez.

6 BOA, HAT, nr. 225/12560

yapılan izahlara ek olarak- *Çariçenin* ülke genelinde asker temini amacıyla bir nüfus sayımı yaptırdığı İstanbul'a iletilmektedir.⁷

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya siyasi ve askeri problemler yaşadığı ülkelerde yapılan sayımlara dair bilgileri de içeren bu istihbaratlar dışında nüfus sayımına dair bir fikrin oluşmasında önemli olan bir diğer husus III. Selim'in yeni kurduğu Nizam-ı Cedid Ordusunun asker gereksinimidir. Bu ordunun ihtiyaçları yani *matluba muvafıkların* tespiti için askerî amaçlarla ülkedeki nüfusu (erkekleri) sayma ve yazma gerekliliğinin belki de ilk kez III. Selim'in ekibinden Gürcü Yusuf Paşa tarafından dillendirildiği anlaşılmaktadır.⁸ Yusuf Paşa, 1792'de hazırladığı layihasında ülkede bir sayım (sadece erkek nüfusun) yapılmasına ve tahrir yapılan hanelerde birden fazla erkek varsa bunlardan birisinin de tüfekçi ismiyle valilerin kapısına asker olarak yazılmasını önermektedir. Sayımın temel amacı asker yazmak olsa da ülkedeki tüm *haneler ile erkeklerin* geçmişteki mali amaçlı tahrirlerden farklı olarak *vergi mükellefi olup olmamasının önemsizleştirilerek hepsinin* sayılıp, defter edilmesinin Osmanlı Devleti için yepyeni bir uygulama olduğu şüphesizdir. Bunun yanında tahriri yapılan askerlerin üç ayda bir teftiş edilmesi ve içlerinde vefat edenler varsa bunların yerine yeni askerlerin getirilmesi de tekliflerden birisidir. Bu teklif, teknik olarak demografik hareketlerin takibi manasına gelmekte ve sayımlardan sonra daimi olarak bir yoklama yapılmasının gerekliliğine işaret eder.⁹ Yusuf Paşa'nın önerdiği uygulamanın Osmanlı'da sistematik bir nüfus sayımının zaruretine dair devletin dâhili bünyesinden üretilen ilk düşünce olduğu iddia edilebilir. Ayrıca III. Selim döneminde bir nüfus sayımı yapılması gerektiğini belirten tek devlet adamının Yusuf Paşa olmadığı da belirtilmelidir.¹⁰

Dönemin padişahlarına (I. Abdülhamit-III. Selim) sunulan dış kaynaklı raporlar ve devlet adamlarının yapılması lazım gelen ıslahatlara dair fikirlerinden hareketle III. Selim'in zihninde -özellikle- yeni ordunun ihtiyaçları için genel manada nüfus sayımına dair bir fikir oluşmuş olabilir. Ayrıca, III. Selim döneminde kısmen bu örnek ve önerilerin dikkate alınmış olduğu ve hem İstanbul'da hem de taşrada II. Mahmut dönemi sayımlarına benzer ancak pragmatik amaçlara hizmet eden tahrirlerin yapıldığı da göz önünde tutulmalıdır. Bu çerçevede Rumeli'deki eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek adına yapılmış, tek tek bireyleri kayıt altına alan ve nüfus sayımı olarak tabir edilebilecek yazımların varlığı dikkat

7 "bu defa bilcümle memalik sekenesinin tahririni iktiza ittirilmesi tenbiye etmiş olduğuna binaen iş bu tahririn bu defa askerine tekavvüt [...] virmek zımında [...] neferat tahrir ve tedarikine alet-i müstakile olacağı Rusya tedbirinin me'mul ittiğüne istihbar olunmağla..." BOA, HAT nr: 269/15742

8 Matlub tabiri için bkz. Sipahi Çataltepe, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu, Göçebe Yayınları, 1997, İstanbul 1997, s.254, 261, 270

9 Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar 1792", Tarih Vesikaları Dergisi, I/VI (1942), s. 415

10 Sultan'a sunulmayan bir başka layihada ise -her ne kadar askeri amaçlarla bir bağlantısı olmasa da- gayrimüslimlerin tespiti ve hak ettikleri cizye meblağının belirlenmesi için bunların isim, şöhret ve eşkâlleriyle defter edilmeleri önerilmektedir. Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", Belleten, LXXVI/275, (2012), 93-94; Yine -doğrudan bir nüfus sayımını işaret etmese bile- bu konuyla bağlantılı olarak 1803 tarihli olan ve İstanbul'un asayışı için başkent nüfusunun sayısının sağlıklı olarak bilinmesi, şehirdeki dükkânların bir dökümünün çıkartılması gerektiğini ifade eden Mehmet Behiç Efendi'nin eseri de dikkate alınmalıdır. Mehmet Emin Behiç Efendi'nin bazı önerileri örneğin mürrur tezkiresi, şehir nazırlığı gibi teklifleri Sultan II. Mahmut döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Detaylar için bkz. Ali Osman Çınar, Es-Seyyid Mehmed Emin Behic'in Sevanihü'l-Levayih-i ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi Tarih Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.33. Bunlara ek olarak Cengiz Kırılı da Mehmet Genç'ten naklen Sultan'ın kendisinin de İstanbul'da bir nüfus sayımı yaptırmayı planladığını belirtmektedir. Bkz. Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s.187

çekicidir.¹¹ Rumeli dışında İstanbul'da da –her ne kadar asayişle alakalı olsa da– çeşitli esnaf sayımları da gerçekleştirilmiştir.¹² Ancak, Sultan'ın gerçekten de geniş manada bir nüfus sayımına dair niyeti olsa bile İstanbul'da ve ülke genelinde sayıma dair tasarılar ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte pratiğe dökülecektir.¹³ Bununla beraber daha önce belirtildiği üzere yurt dışından gelen bilgiler, III. Selim döneminde nüfus tahririne benzer faaliyetler öneren layihalar ve kısıtlı bir çevrede gerçekleştirilen çeşitli sayımlar padişahın ya da dönem bürokrasisinin Osmanlı Devleti için yeni bir fikir ve ıslahat olarak addedilebilecek nüfus sayımıyla bir şekilde ilgilendiğini göstermektedir. Netice olarak ülkenin büyük çoğunluğunu kapsayan askerî amaçlı nüfus tahrirleri ile pek çok reform çabaları III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut iktidarıyla nizamata oturtulmaya, yön verilmeye çalışılan zihniyet değişiminin sonuçlarından sadece birisi olmalıdır.¹⁴

II. Mahmut'la Başlayan Sayımlar

Askere alınabilecek nüfusun tespiti amacıyla II. Mahmut döneminde yapılan ve tek bireyleri saymayı hedefleyen XIX. yüzyılın (1830-1831) ilk ve sonrasında sürekli hale gelen nüfus sayımları Osmanlı Devleti'nde şüphesiz büyük bir yeniliktir.¹⁵ II. Mahmut'la başlayan sayım sürecini III. Selim'in dar kapsamlı ve faydacı sayımlarından ayıran temel özellik ise önce bütünün (*nüfusunun tamamının*) sonrasında da içindeki asıl ihtiyacın (*matluba muvafık*) tespiti ile şüphesiz tahrirlerin geniş bir coğrafyada icra edilmesine dair gösterilen azim ve iradedir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın söndürülmesinden sonra 1826 yılından itibaren benzerlerini Avrupa'da gördüğümüz mecburi askerlik uygulamasına geçişin iptidai manada temelleri atılmıştır.¹⁶ Ayrıca, yeni kurulmuş ordu için alınacak

11 Ki bu sayımlar içinde 1786 tarihli tahrirler de mevcuttur. 1786 ila 1828 yılları arasında Rumeli'de yapılmış sayımlar için bkz. Mustafa Mesut Özekmekçi, "Osmanlı Devleti'nin İlk Genel Sayımının Öncüsü Olarak Önerilen Sayımlar, Kesit Akademi Dergisi, sayı 25 (2020), s.146-160

12 BOA, NFS.d, nr. 6984, 6985. Ayrıca bkz. Kırılı, a.g.m, s.183-212

13 "II. Mahmut'un klasik eğitimi dışında devlet bilgisini ve reform zarureti, rahat bir şehzadeliği dönemi geçirmesini de sağlayan amcası III. Selim'den aldığı kabul edilir." Kemal Beydilli, "II. Mahmut" DİA, XXVII, 2003, 352-357. Bu bağlamda III. Selim'in II. Mahmut'a ülkede yapılması gereken reformlar bağlamında bir nüfus sayımı yapılması yolunda her hangi bir ifadesi olup olmadığı şahsi olarak merak ettiğim hususlardan bir tanesidir.

14 "Benim kanımca, 1793 sonrası yıllar, yalnız ordunun değil, Osmanlı yönetim sisteminin bütüncül bir onarımının başlangıcı olarak görülmelidir. II. Mahmut'un hükümdarlığına dek, bu tür bir devrim yapılması bir yana pek düşünülmeyebilir; o da ancak 1830'larda akla geldi" Virginia H. Aksan, Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s.183

15 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, T.C Başbakanlık DİE, Ankara 1995. (Karal, Nüfus Sayımı). XIX. yüzyılın ilk yarısındaki sayımlar üzerine kaleme alınan eserler için bkz. Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul, 1980, ss.109-132. Bu çalışmanın genişletilmiş hali daha sonra kitap olarak da yayınlanmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, 1830 Sayımında Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2000; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş, İstanbul, 2010, Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, V, İstanbul, 1985, ss.1238-1248, Mübahat Kütükoğlu, Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı), TTK, Ankara, 2010, Nejdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", Türk Yurdu, XVIII-XX/148-149, 1999-2000. Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu", Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIII, sayı:36 (2004), s.43-60

16 Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki pek çok devlet zorunlu askerlik uygulamalarını başlatmışlardır. Bu anlamda II. Mahmut'la başlayan zorunlu askerlik sürecinin Avrupa'nın Osmanlı'ya bir yansıması olduğu ifade edilebilir. Konuyla alakalı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839), Kitabevi, İstanbul 2009, ss.131-138

neferleri belirlemek için –Nizam-ı Cedid ordusu benzeri- çeşitli standartlar tespit edilmiş ve bu standartlar kanun haline getirilmiştir.¹⁷ Bu kanun, Temmuz 1826’da yürürlüğe konan ve *matluba muvafıkların* sahip olması gereken özellikleri açıklayan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesidir.¹⁸

Kanunnamenin önemi, 1826 yılında yürürlüğe girmesinden sonra 1830-1831 başlatılan umumi nüfus yazımlarında dikkate alınması ve Kur’a usulünün detaylarının tespitine kadar (1843) sayımların hedef kitlesinin kanunnamede işaret edilenler olmasıdır. Fatih Yeşil’in ifadesiyle, geçmiş yüzyıllarda şahıslardan ziyade toplumu dikkate alan ve pre-modern bir devlet/cemiyet düzenine¹⁹ sahip olan Osmanlının ilk nüfus sayımları bu yenilik bağlamında XIX. yüzyıldaki reformlar ve modernlik kavramlarıyla da birlikte düşünülmelidir. Buradan hareketle özellikle II. Mahmut’la birlikte devletin artık bireyleri merkeze koyan, tek tek şahıslar hakkında bilgi toplamaya başlayan *modern* bir devlete (yavaş da olsa) dönüşmeye başladığı da ifade edilebilir.²⁰ Bu bağlamda yeni ordu için bireyleri kayıt altına almak ve sınırlı/zorunlu askerlik uygulamalarını hayata geçirmek de bu minvalde değerlendirilmelidir.

1830-1843 Yılları Arasında Askerliğe Uygun Yaşların Tespiti

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesinde bilindiği üzere yeni kurulmuş orduya alınacak neferlerin sahip olması gereken vasıflar tespit ve ifade edilmiştir. Bu nitelikler orduya alınacak olan nüfusun belirlenmesi için yapılmış sayımlarla doğrudan bağlantılıdır. Söz konusu bağlantılardan ilki kanunnamede askerlik yapacak nüfusun yaşıyla alakalı olan maddedir. Kanunnameye göre, orduya alınacak olanların yaşı en az 15 olmalıdır. İdeal üst yaş 30’dur. Ancak kişilerin fiziksel durumları askerliğe elverişli ise yaş sınırı 40’a kadar varmaktadır. Nefer olacakların yaşlarına ek olarak bir diğer önemli olan husus bu kişilerin *pak, asil ve tüvana* (güçlü-kuvvetli) yiğitler olmaları ancak *mühtedi* olmamalarıdır.²¹

Aslında 1830-1831 tarihli ilk genel sayımdan önce 1826 ila 1828 yılları arasında Rumeli’de Evlâd-ı Fâtiyhân gruplarına yönelik çeşitli nüfus sayımları yapılmıştır.²² Bu sayımların ilk genel sayımdan önceki pilot uygulamalar olduğu ve *matluba muvafik* olanların tespitine dönük olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu grupların yazımı ve hazırlanan defterleri incelendiğinde sayım ve kayıt metodu ile sayımların sonunda yapılan tasniflerin mezkûr kanunnamedeki maddeler esas olarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin, zikredilen

17 “Yeni tertip edilecek asker şehir ve kasaba görmemiş köy ahalisinin, 15-25 yaşları arasındaki gençlerinden seçilmelidir. Anadolu ve Rumeli’den toplanan bu gençler, valilerin yanında yetiştikten sonra İstanbul’a takım takım getirilmelidir.” Çataltepe, a.g.e, s.81.

18 Kanunnamenin günümüz alfabesine transkripsiyon ve özeti için bkz. Hamza Keleş, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, XIII/1 (2016), 227-240

19 “Yurttaşlarını bir bütün olarak gören ve fakat her biriyle şahsi olarak ilgilenen modern devletin cemiyet yapısının aksine, Osmanlı Devleti cemaati dikkate alan pre-modern bir iktidar yapısı olarak mahalle, aşiret ve millet liderleriyle/ihtiyarlar/ söz sahipleri muhatap olmaktadır. İşte bu yapı nefer tahrir sistemindeki kefalet müessesesini de şekillendirmekteydi. Nitekim defterlere genellikle neferlerin babaları ve yaşadıkları mahallenin ihtiyarları kefil olarak kaydedilmekteydi” Fatih Yeşil, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.90-91.

20 Kırılı, a.g.m., 32

21 Yıldız, a.g.e., s.143

22 Fatih Yeşil, Evlâd-ı Fâtiyhân neferlerinin iç güvenliğinin sağlanması noktasında görevlendirilerek Asâkir-i Mansûre’ye eklenişine değinmektedir. Yeşil, “Osmanlı İmparatorluğunda”, s.352. Evlâd-ı Fâtiyhân neferlerinden oluşturulan bir birliğe elbise ve tereyağı gönderilmesi için BOA, AESMHD. II, nr: 102/8601

1830'ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı'da Askere Alınacakların Tespiti

evraklardan birisinin girişinde; *Padişah emriyle sayımına memur edildiğim Evlâd-ı Fâtihân mensuplarından şu anda Karadağ kazasında bulunanların tek tek yazıldığı defterdir*" şeklinde özetlenebilecek bir girizgâh mevcuttur.²³ Defterde tahriri tamamlanan mahallerin sonunda sayılmış olan nüfus 15'den 40'a kadar tûvana, 40 yaşından yukarı ihtiyar şeklinde tefrik edilerek kanunnamede istenen yaş ve fiziki özelliklere göre özetlenmektedir. Buna ek olarak çeşitli yaşlarda olanlar ayrıca zikredilerek (12 yaşında, 13 yaşında vb.) 15 yaşına kadar sabi neferat şeklinde ayrı bir sınıflandırma da mevcuttur.²⁴ Bu usulün 1830-1831 tarihli ilk genel sayımda da geniş ölçekte uygulandığı anlaşılmaktadır.

Kanunnamenin yürürlüğe konulduğu tarih, Fâtihân gruplarının sayım zamanları ve tahrir evraklarında mevcut olan bilgiler dikkate alındığında bu sayımların amacı, çok açık şekilde Evlâd-ı Fâtihân'dan yeni orduya *devşirmek* amacıyla nefer kaynağının tespittir.²⁵ Kanunnamede her ne kadar 15 yaşından küçüklerin askerliğe alınmasının yasak olduğu belirtilmiş olsa bile 15 yaşından küçüklerin yaşlarının *özellikle* belirtilerek kaydedilmesindeki amacın hemen askere alınabilecekler dışında gelecekteki potansiyel asker adaylarının da bir şekilde kayda geçirilmesi olmalıdır.

Tablo-1: Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesine Göre Yapıldığı Düşünülen Fâtihân Sayımlarına Bazı Örnekler

Defter	Yer	Tarih (Gün, Ay, Yıl)	Yaş
NFS.d. 4544	Selanik Vilayeti	15 Aralık 1826	Bir Yaşından On Beş Yaşına kadar Sabi, On Beş Yaşından Kırk Yaşına kadar Tûvana, Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar
NFS.d. 4881	Selanik Vilayeti, Toyran Kazası	Temmuz-Ağustos 1827	Kırkıdan Yukarı Neferat/ On beşinden Kırkına Kadar Tûvana Neferat/ On Beşe Kadar Sabi Neferat
KK. d. 3206	Zihne Kazası	14 Ağustos 1827	Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar, On Beş Yaşından Kırk Yaşına Kadar Tûvana, On Beş Yaşına Kadar Sabi

Bilindiği üzere 1830-1831 tarihli ilk genel sayım için görevlilere detaylı talimatnameler verilmediği; bunun yerine sayımda yapılması gereken hususların memurlara şifahi iletildiği; ayrıca sayımın amacının gizli tutulduğu pek çok çalışmada ifade edilmiştir.²⁶ Söz konusu hususlardan dolayı da askerlik yapabilecek güçte olan kişilerin isimlerinin altına mim (م) harfi/şifresi konulması yani askere alınabilecek nüfusun *gizli bir şekilde işaretlenmesi* istenmektedir.²⁷ Aslında sayımla alakalı bir talimatnamenin ya da sayımın ne şekilde yapılmasının izah edildiği bir evrakın olduğu da söylenmelidir. Bu çerçevede sayım esnasında kişilerin yaşları ve eşkâllerinin yazılması planlanmıştır. Ancak Karaman'daki tahririn başlamasından önce yapılan bir toplantıda yaş ve eşkâl yazılmasının ahalide

23 BOA, NFS.d nr. 4903, s.1

24 Söz konusu defterler için bkz. Özekmekçi, "İlk Genel Sayımın Öncüsü", s.155, 156. Görselleri için bkz. s. 158 ve 159

25 "1846 tarihli Kur'a Kanunu'na kadar ihtiyaç duyulan askerler, devşirme usulü (yeniçeri devşirme usulü değildir) ile toplanmıştır" Mehmet Vurmaz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970), T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s.15

26 M. Aydın ve D.Panzac sayım için kesin talimatlar olmadığını söylerken E.Z. Karal ve M. Çadırcı bir sayım talimatnamesi olduğunu belirtmektedirler.

27Aydın, a.g.m., s.83.

endişelere sebep olacağına karar verildiği için bunların yazılması tahrir memurlarının inisiyatifine bırakılmıştır.²⁸

Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831" isimli kitabında, 1830-1831 tarihli ilk genel nüfus sayımına ait sonuçlar günümüz alfabesine aktarılarak verilmiştir. Kitap detaylı olarak tetkik edildiğinde tahrir yapılan yerlerdeki mufassal nüfus defterlerinin bir kısmında sayımı yapılan ahalinin bu kanunnamede istenen/tercih edilen özellikler dikkate alınarak özetlendiği fark edilebilir. Örneğin, Manastır'ın nüfus tahririnden sonra kaza ahalsinin nüfusu 1-14, 15-40 ve 40 yaşından yukarı şeklinde tasnif edilmiştir ki bu tablo-1'de de görüldüğü üzere 1826'daki Selanik Sancağında yer alan Toyran Kazasının Evlâd-ı Fâtihân defterinde yapılan tasnifle aynıdır.²⁹

Benzer olarak Filibe nüfusu da tıpkı 4903 numaralı nüfus defterine çok benzer şekilde 11-14 yaş *sabi*, 15-40 yaş arası askerliğe uygun ve 40 yaş ve üzeri şeklinde ayrılmıştır.³⁰ Bir başka benzerlik de Gelibolu'ya ait bir nüfus defterindedir. Burada da nüfus "*sabi, mim vaz olunan tûvana, ihtiyar ve na-tûvan*" şeklinde tasnif edilmiştir.³¹ İlk sayıma ait defterlerdeki mevcut yaş tasniflerinin Evlâd-ı Fâtihân neferatına ait olan defterlerdeki benzerliklerine örnek olarak Tablo-2 incelenebilir.³²

Tablo-2: İlk Genel Sayımda Evlâd-ı Fâtihân Sayımlarına Benzer Olarak Mufassal Nüfus Defterlerinde Yapılan Örnek Yaş Tefrikleri

Yer	Yaş
Petriç	1-12 yaş <i>sabi</i> , 12- 40 yaş arası ve ihtiyar
İştîp, Koçona, Komonova	1-12, 13-30 ve ihtiyar
Köstendil	13-25/25-40
İstrova	14'e kadar, 15-40, 40 ve yukarısı
Filorina	14'e kadar, 15-40, 40 ve yukarısı
Hodpeşte ve Nasliç	0-12, 12-40, 40'dan yukarısı
Evreşe, Keşan, İnöz	1-12, 12-40, 40'dan yukarısı
Tikveş	0-12, 12-40, ihtiyar
Tırnava	0-14, 14-40, 40'dan yukarısı
Amasya Nefs	0-12, 12-35, 35 ve yukarısı

Konuyla alakalı örnekler arttırabilir. Nitekim başka örnekler vermek adına incelenen kimi mufassal defterlerde de benzer misallere rastlamak mümkündür.³³ Bunlar; 10 yaşına

28 BOA, HAT 305-18034.

29BOA, NFS.d, nr. 4881, Karal, Nüfus Sayımı, s.73.

30 Karal, Nüfus Sayımı, s.45.

31BOA, NFS.d, nr. 4057

32 Yer isimlerinin tamamında Karal'ın imlası kullanılmıştır. Özellikle Rumeli canibinde nüfusun bu şekilde tefrik edilmesi kanaatimce mühimdir. Şahsen ilk genel sayımda Rumeli tarafını sayan ve yazan kâtiplerin 1826-1827 yılında Evlâd-ı Fâtihân neferatını sayan ve yazanlarla aynı memurlar olduğu düşünülebilir. Nüfusun yaş gruplarına ayrımları için ayrıca bkz. Karal, Nüfus Sayımı, s.33, 42, 53,67, 69, 72, 74, 75, 76, 78, 101, 114, 123, 148, 157. Başka örnekler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 4134; 820, 7381, 5167, 5133, 2675, 2688; 2649, 2664, 2639, 826. Yayınlanmış bazı çalışmalarda benzer misaller için bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s.6. Ordu için bkz. Erdal Hürol, 1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017, s.20.

33Bir örnek için bkz. Ümmü Gülsüm Gülekoğlu, 3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları), T.C. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler

kadar *sabi*, 10-30 ve 30'dan yukarı³⁴ 0-12, 12-30 yahut 30 ve mevcut yaşına ya da 1-11, 11-40, 1-14, 15-40 gibi hem benzer hem de ufak farklılıklarla yazılmıştır.³⁵ Daha önce zikredildiği üzere dikkat edilirse tefriklerin alt yaş sınırı değişmekle birlikte üst nokta olan 40 yaşın neredeyse hiç değişmediği görülür.³⁶

Bazı defterlerde ise bu tarz özetler yerine yazımı yapılan kişilerin kaç yaşında *tüvana* yahut *müsin* (yaşlı-geçkin) olacakları isimlerinin üzerine tarihiyle (*tüvana/müsin*)³⁷ belirtilmiştir. Ancak bu ve benzer mufassal defterlerde özellikle *tüvana* şahıslar için belirlenmiş standart bir alt yaş yoktur. Örneğin 1830-1831 tarihli ve Bandırma³⁸, Atronos³⁹ ve Midilli⁴⁰ kazaları nüfus defterlerinde çocukların *tüvana* olacakları yaş 12, 1834-1835 tarih ve 1094 numaralı Gümüşhane nüfus defterinde ise *tüvanaya* geçiş yaşı hem 13 hem de 14 olarak işaret edilmiştir.⁴¹ Özellikle defterlerdeki yaş tasniflerinin farklılığıyla alakalı bu husus Selçuk Akşin Somel'in 1830-1831 yıllarında İstanbul nüfusunun bileşenlerine dair kaleme aldığı yakın tarihli makalesinde de irdelenmekte ve yaş kategorileri ile alakalı kesin bir tutarlılık olmadığı da ifade edilmektedir.⁴²

İlk genel sayımın asli amacı bilindiği üzere Anadolu ve Rumeli'den Mansûre ordusu için devşirilecek insan kaynağının tespittir.⁴³ Daha önce değinildiği üzere 1826 tarihli kanunname uyarınca asker olabilmek için tespit edilmiş en küçük yaş 15'tir. Bununla beraber dikkat çeken husus nüfus defterlerinde bu yaşın daha aşağıya çekilmesi ve yaşları 15'ten küçük olanların da *matluba uygun* olarak işaretlenmesidir. Aslında yaşları 15'den küçük olanların askerliğe uygun olarak belirtilmesinin bu çalışmanın iddiası olan sayımların kanunnamenin yaş ve evsafa alakalı maddeleri doğrultusunda yapıldığı iddiasıyla çelişki gösterdiği de söylenmelidir. Bu çerçevede ilk sayımda pratiğe dökülen yazımların mahiyeti ve 15 yaşından küçük olanların nüfus defterlerinde neden mimlenmiş olduğu ile alakalı fikirlerin ortaya konularak tartışılması yerinde olacaktır.

Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2018, s.37.

34BOA, D.CRD.d nr. 40695. Arşiv 'de defter tarihi H. 1241 olarak yazılmıştır bununla beraber defterin içinde herhangi bir tarih yoktur.

35BOA, NFS.d, nr.5448.

36Örneğin Stanford Shaw bu şekildeki sınıflandırmalara sebep olarak sayımla alakalı olarak çok genel bir kılavuz olması ile tahriri yapan zevatin nüfusu sınıflandırırken şahsi tercihlerle bulunmaları ile açıklamış ve kâtiplerin nüfusu 16 yaş altı, 16 ve 40 yaşları arası ve 40 ve üstü şeklinde ayırdığını belirtmiştir. Stanford Shaw, "The Ottoman Census System And Population 1831-1914", International Journal of Middle East Studies, IX (1978), s. 326; Kemal Karpat da Shaw'la benzer şeyleri söylemektedir. Karpat'a göre nüfusun ayrımı 1-12 ya da 1-14, 12-40 ya da 14-40 ile 40 ve üstüydü. Karpat, a.g.e., s. 68. Mahir Aydın'da genel olarak sayımda askerliğe uygun olarak 14-40 yaş arası nüfusun mimlendiğini bununla beraber Karaman Eyaleti'nde bunun 13-40 olarak yapıldığını söylemektedir. Aydın, a.g.m., s. 87. Söke kazası nüfus defterlerinde 12 yaşındaki çocukların da mimlendiği görülmektedir. BOA, NFS.d, nr. 2903, ss.171-179,181-196

37 Gayrimüslim sabilerde ise cizyeye müstahak olacakları yıl-yıllar not olarak düşülmüştür. Bir örnek için bkz. BOA, NFS.d, nr.692 s.2.

38Ferhat Berber, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bandırma ve Çevresine Ait Defterlere Göre Bölgede Nüfus ve Yerleşim", Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I, 2018, Bandırma, ss.41-50 39BOA, NFS.d, nr.1377

40 Metin Ünver, "Midilli Adası'nın Nüfusu (1830-1842)", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı:33 (2018-1), s.47-48

41BOA, NFS.d, nr.1094, s.1.

42 Selçuk Akşin Somel, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayım Hulusa Pusulası", Osmanlı Araştırmaları, LVI (2020), s.147 43 Belki de 1881-1882 sayımına kadar Osmanlı Devletinde yapılan tüm nüfus sayım ve yoklamalarının amacının ordu için olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim H. 1254'te Arnavutluk'ta Mansûre taburları kurmak için önce bölgede bir nüfus sayımı yapılmasının gerekliliğine değinilmiştir. Bkz. BOA, HAT, nr. 1246/48336.

Kanunnamenin hükümlerinin dışına çıkarak 12 yaşındakilerin de tûvana olarak tarif ve tasnif edilmesinin ilk amacı 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeni Osmanlı ordusunun yaşadığı kayıpların telafisi olmalıdır. Bu çerçevede zikrolunan tarihe ait bir yazışmada ordunun ihtiyacının büyüklüğüne dönük bir ipucu mevcuttur ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine 12 ila 70 yaş arasındaki Müslümanlara cihadın farz olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Savaş esnasında taşraya da bu yöllü emirler gönderilmiştir. Örneğin, İstanbul'dan Antakya'ya 1828 yılının çeşitli aylarında gönderilmiş olan fermanlarda yaşları 12-70 arasında değişen kişilerin savaşa hazır olması istenmiş, konuyla alakalı Temmuz ayında gönderilen yeni bir emirle yaş grubu 12-75 olarak güncellenmiştir.⁴⁵ 19 Haziran 1828'de ise bu sefer Dersaadet, Üsküdar, Eyüp, Galata, Boğaziçi'nde olan bütün Müslümanların *12 yaşından 40 yaşına kadar olanlarının* nüfuslarının sayıldığı ve bunlar içinde işe yarar durumda olanların tüfek ve piştoylarla talim ettirilmesi istenmektedir.⁴⁶

Açıkçası kanunnamede orduya yazılacak olan neferlerin 15 olarak belirlenen alt yaş sınırının sadece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı yani tek bir olayla alakalı olarak 12 yahut daha aşağıya çekildiğini iddia etmek abartılı olacaktır.⁴⁷ Bununla beraber ilerleyen süreçte ordunun kuruluş esnasında hedeflenen yapısında değişikliklere gidilmesinin asker ihtiyacını arttırdığı ve bundan mütevellit ordunun insan kaynağının daha da genişletilmesi gerekliliğinin hâsıl olduğu düşünülmektedir.⁴⁸ Ayrıca 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında askere alınması istenilen kişilerin yaşlarını 12'ye kadar düşüren fetvalar ilk ve sonrasındaki sayımlara doğrudan etki etmiş olmalıdır.⁴⁹ Ezcümle 1830-1831'de başlayan sayım ve yazımlarda açık olan husus nüfusun sayım ve yazımında dolaylı olarak kanunnamenin yaş ve fiziksel durumla ilgili olan maddelerinin kâtipler tarafından bir şekilde bilindiği veyahut belirli sınırlar dâhilinde farklı farklı yorumlanarak uygulanmış olduğudur.⁵⁰ Kanunnameden bağımsız olarak düşünüldüğünde pek çok farklı yerde pek çok farklı yazım şekillerinin ve buna bağlı olarak kâtiplerin nüfusu özetlemekte yaptığı ayrımların kafa karıştırıcı olduğu açıktır.⁵¹ Bu duruma dair literatürde var olan açıklamalarda

44 BOA, C.HR., nr. 38/1864. Konuyla alakalı detaylı bir çalışma için bkz. Tuğrul Özcan, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2010, s.20

45Nuray Bayraktar, 20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/ M. 1829-1831),T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008, ss.43-44. Muhtemelen ahaliyi topyekûn seferber etmenin yaşı zaman ve savaşın durumuna göre değişmekteydi. 1810 tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı esnasında çıkan fermanla Niğbolu'nun savunması için yaşı 7 ila 70 yaş arasında olanların seferber edilmesi istenmiştir. Bkz. Yıldız, a.g.e., s.124 ve 219

46 Bingöl, a.g.m., s.47

47 Bununla beraber 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında yeni inşa edilmiş bir ordu için hem ölü hem de yaralıları noktasında ciddi ölçüde zabıt ve nefer kaybı yaşandığı söylenebilir. Detaylar için bkz. Mesut Uyar, Edward J. Erickson, Osmanlı Askeri Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017 İstanbul, s.296

48 "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu ilk kurulduğunda hedeflenen personel sayısı 12.000 kişiden mürekkep küçük bir ordu idi, bununla beraber 1826-1837 yılları arasında askerlik hizmeti için 161.063 kişi yazılmıştı." Bkz. Yıldız, 2009, s.139

49 H. 1255 (M.1838-39) tarihli Seferihisar nüfus defterinin giriş kısmında kazadaki erkeklerin benzer olarak sadece 12 yaşından 70 yaşına kadar olanlarının yazıldığı belirtilmiştir. BOA, NFS.d, nr. 2954, s. 1.

50 Örneğin Kemah Kazasının 1834-1835 tarihli sayımına ait mufassal nüfus defterinde nüfus 1-14, 15-40, 41-100 olarak tasnif edilmiştir. Muhtemelen bu şekilde yapılan tasnifin sebebi kazada 1834-1835 yılında ilk kez nüfus sayımı yapılması olmalıdır. Bkz. BOA, NFS.d, nr. 2619. Benzer bir örnek için bkz. BOA, NFS.d, nr. 2639.

51Musa Şaşmaz, makalesinde Stanford Shaw ve Kemal Karpat'ın yaptığı ayrıma atfıyla Osmanlı nüfusunun din ve yaşlara göre tefrik edildiğini belirtmiştir. Bunun yanında M. Şaşmaz, Shaw ve Karpat'ın yaptığı yaş ayrımlarından Shaw'inkini daha akılcı bularak Müslümanların askerlik görevinden dolayı kendi içlerinde 10-16, 16-40 ve 40 yaş ve üstü şeklinde ayrıldığını belirtmiştir. Bkz. "The Ottoman Censuses and the Registration System in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

nüfusun bu şekilde tefrikinin temel sebebinin kâtiplerin inisiyatif kullanmaları ve ek olarak sayıma dair net ve detaylı bir talimatname olmaması, sayımla alakalı hususlara dair bilgilerin yetkililere şifahen söylenmesi ile izah edilmektedir.⁵² Hâlbuki mufassal nüfus defterlerinde yapılan bu ayrımların temel nedeni kanunnamenin kişileri askere almak için belirlediği yaş ve fiziksel özelliklerdir. Taşraya gönderilen sayım sorumluları yukarıda izahı yapılmaya çalışılan sebepler ve *kendilerine verilen yetkilerle* yaş sınırının biraz daha aşağıya çekilmesi noktasında şahsi yahut zorunlu ama bilinçli ve kanunname ile 1828-1829'da çıkartılan fetvalardaki yaş hükümlerine uygun tercihler yapmışlardır.⁵³ Ayrıca bu tercihlerin bir diğer sebebinin de yaştan ziyade şahısların fiziksel durumunu ifade eden, pek çok farklı tarihsel dönemde askere alınabilecek nüfusun yaş haddini yukarıya yahut aşağıya çeken ve güçlü, kuvvetli manasına gelen *tüvana* teriminin muallaklığı ile alakalı olmalıdır. Açıkçası bu terimin tam olarak hangi yaş ya da yaşları kapsadığı belirsizdir. Bu durumu işaret eden pek çok arşiv belgesi mevcuttur ve bunlar iddiama dayanak olarak da kullanılabilir.⁵⁴

Tüvana kavramının sınırlarının kesin olarak tespit edilememesinin sayımlarla alakalı bir problem yarattığı iddia edilebilir. Belki de bu nedenden ötürü ilk genel sayımda nüfusun 0-8, 8-15, 15-40, 40-60 ile 60 yaş ve üstü şeklinde ayrılarak yazılmasının II. Mahmut'a önerildiği söylenmelidir.⁵⁵ Sultan ise bu önerilere karşı çıkmış, sayımın Karaman'da yapılan tahrir örnek alınarak yapılmasını istemiştir.⁵⁶ Ayrıca II. Mahmut'un sayım için *bunu usul-ı sabıkadan çıkarmaya gelmez* dediği de ifade edilmelidir.⁵⁷ Burada kastedilen eski usulün Balkanlardaki Evlâd-ı Fâtihân neferatı sayılırken uygulanan ve *Mansûre Kanunnamesi* ile askere alınacakların yaş ve evsafirlerini belirleyen pratikler olmalıdır.⁵⁸ Bu bağlamda aşağıdaki örnek nüfus defterinin padişahın işaret ettiği *usul-ı sabika* olduğunu düşünmekteyim.

Dergisi, VI, (Ankara 1995, 289-305s.290. Halime Doğru'nun makalesinde de buna benzer bir tasnif yönteminden bahsedilmektedir. Bkz. Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Örneği, Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı:2, Eskişehir 1989, s.246

52 İlk sayımla alakalı çeşitli evrak incelendiğinde aslında nüfus tahriri için bir talimatname hazırlandığı görülmektedir. Nitekim Arnavutluk'un tahriri çabaları sırasında yapılan bir yazışmada bölgeye gidecek olan mübaşirlerin tahrir esnasında yaş ve eşkâl kaydı yapılması vb. hususlar hakkında bilgiye sahip olduklarına değinilmektedir. BOA, HAT, nr. 335/19205.

53 Bazı bölgelerde en alt yaş sınırının 10'a kadar çekilmesinin sebebi kişilerin fiziksel durumlarına bağlı olarak muharrirlerin beyan edilen yaşlara inanmaması olabilir. Kâtipler genel olarak kanunname 15 olarak belirlenen alt yaş sınırını muhtemelen bu sebebe bağlı olarak da aşağı çekmiş olabilirler. İlerleyen kısımda bu konuyla alakalı merkezi otoritenin bulunduğu çareye değinilmektedir. 10 yaşında olup nüfus defterlerine göre askere alınabilecekler için bkz. Seydi Vakkas Toprak, "H. 1251 tarihli Hısnımansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi" Tarih Okulu Dergisi (TOD), sayı: XXVIII, 2016, s.147

54 BOA, C.AS., nr. 1157/51465, BOA, C.DH., nr. 6/281. Tüvana yaşını 18-30 olarak gösteren bir belge için bkz. BOA, NFS.d nr.3864, KK.d nr.6578. Kişinin yaşına hiç değinmeden sadece fiziksel olarak güçlendiği için tüvana olduğunu ifade eden bir belge için bkz. A.İMKT. 106/26.

55 Karpat, a.g.e., s. 64.

56 Buradaki Karaman örneğinden kasıt yüksek ihtimalle sayımın şekli ve tahrir sonunda yapılan nüfusu özetleme şekline bir atıf olduğu düşünülebilir. Nitekim Karaman'da 13-40 yaş arası nüfus tüvana olarak tasnif edilmiştir. Bkz. Karal, "İlk Nüfus Sayımı", s.114

57 Karpat, a.g.e., s.64

58 Karpat usul-u sabika üzerine yaptığı değerlendirmede şunu söyler. "Sonuç olarak 1830 yılında Sultan da dâhil olmak üzere herkesin, her ne idiye bu usul-u sabıkayı biliyor olması, bunun çok da uzak olmayan bir geçmişte, belli ki sayım sırasında sık sık uygulandığına işaret ediyordu". Karpat, 2010, s.64.

Görsel-1: Evlâd-ı Fâtihân Defterlerinde Tüvanaya Bir Örnek

Kâtiplerin kanunnameden hareketle mufassal nüfus defterlerinde kendi yorumlarını katarak yaptıkları farklı yaş tefriklerine karşın merkezî otoritenin kişileri askere almak için belirlediği alt yaş sınırının ise temelde 12 olduğu ifade edilebilir. Mufassal nüfus defterlerinde yapılan sınıflandırmalara dayanarak yapılan çıkarımın yanında bu konuya örnek gösterilebilecek çeşitli icmallere de bulunmaktadır.⁵⁹ Örneğin, 1831-32'ye ait olduğu düşünülen ve Rumeli, Anadolu ve Cezayir Bahr-i Sefid'den gelen yoklama defterlerinden çıkartılan sonuçlarla oluşturulan icmalde 12 ile 40 yaş arasında olan 725.948 kişinin *tüvana* olarak sınıflandırıldığı belirtilmiştir.⁶⁰

Alt yaş sınırının 1830-1831 yılından itibaren neden 12 olarak belirlendiği ise başka bir merak konusudur. Konuya anakronik bir bakış açısıyla değerlendirecek 12 yaşın askerlik yapmak için çok küçük olduğu kesindir. Bu bağlamda şüphesiz sorunun asli problemi -daha önce belirtildiği üzere- *tüvanaya* dair kesin bir yaş belirlenmemesidir.⁶¹ Söz konusu standartsızlığına bağlı olarak İstanbul'da Ceride Odası'ndaki görevlilerin mufassal defterlerdeki mevcut karışıklığı bir çözüme bağlamayı hedefledikleri ve ayrıca tek tip istatistikî bilgi oluşturmak niyetiyle mezkûr terimler için İslam Hukuku'nu⁶² ve önceki cihat uygulamalarını göz önüne aldıkları ve temize çekme işlemi de buna göre

59 İcmal (Özet) nüfus defterleri kazalardan gelen mufassal defterlerin İstanbul'daki Ceride Nezareti'nde özetlenerek temize çekilmesi ile ortaya çıkan defterlerdir. Bu defterlerde nüfus çok daha basit şekilde sınıflandırılmıştır. İcmal defterlerdeki kayıtlar mufassallar örneğinde olduğu gibi çok fazla farklılık göstermez. Bunun yerine nüfus *tüvana* (güçlü), sağır (küçük), kebir (büyük) gibi temel kavramlar vasıtasıyla özetlenmektedir.

60 Verilen *tüvana* rakamı çocuk, sakat ve ihtiyarlar dışında kalan yani güçlü kuvvetli olarak belirlenen kişilerin miktarıdır. BOA, TSMA.e nr. 4895. "Rumeli ve Anadolu Caniblerinde tahrir olunan mahallerde gayrı ez sıbyan ve ihtiyar 12 yaşından 40 yaşına kadar tefrik olunan *tüvanadan* (12) 47 senesi recep-üş-şerif gayetine değin ber mucib nizam vurud iden yoklama defatiri mucibince giden ve gelen zam ve tenzil olarak maada mevcut *tüvana* nüfusunun defteridir. Muhtemelen bu defter BOA, TSMA.e, nr. 5747 numaralı defterdeki eksiklerin tamamlanmasıyla oluşturulmuştur. Nitekim defterin sonunda daha nüfus defterleri gelemeyen yerler yazılmıştır. Ayrıca defterin sonunda verilen toplam rakam 692.303 kişidir. Detaylar için bkz. BOA, TSMA.e, nr. 5747. 12-40 yaş arasındaki nüfusu *tüvana* olarak tefrik eden başka belgeler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 3863, 4895

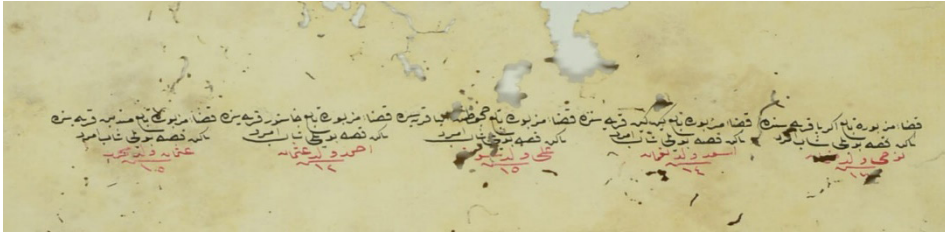
61 Bu sorunun bir diğer sebebi bazı yerlerde nüfusun sadece sağır ve kebir şeklinde tasnif edilişi olabilir. Bu usulün daha çok Kıpti ve çingeneler için kullanıldığı görülse de Müslümanlar için de benzer tasnifler mevcuttur. Bkz. Karal, "Nüfus Sayımı", ss-28, 29,31,36, 38, 47, 48

62 Daha önce değinilen 1828-1829 savaşındaki fetvalar da bu konuda dikkate alınmış olmalıdır.

yapmış oldukları ifade edilebilir.⁶³ Nitekim ilk sayımla benimsenen bu usulün sonrasında da yaygınlaşarak kullanıldığını gösteren misaller de bulunmaktadır. Merkezde temize çekilen başka vesikalardan örnekler vermek adına, 1834-1835 ve 1838-1839 tarihli belgeler gösterilebilir. 1834-1835 tarihli bir vesikada Hassa, Mansûre, Tophane ve Tersane neferlerinin eksikliğinin kapatılması için Hüdavendigâr, Ankara ve Edirne'nin Ceride Odası'ndaki nüfus defterleri incelenerek 12-40 yaş arası tüvana nüfustan bir kısmının mezkûr ordulara gönderilmesi istenmiştir. 1839-1840 tarihli defterde ise Rumeli, Anadolu ve Akdeniz'deki çeşitli adalardaki 12 ila 40 yaş arasındaki tüvana nüfusun toplam mevcudunun 526.000 olduğu belirtilmiştir.⁶⁴ Ayrıca icmal defterler dışında özellikle 1830-1831'den sonra oluşturulan mufassal⁶⁵ defterlerin üst kısmındaki boşluklarda da tüvana yaşının 12 ila 40 arası olduğunu belirten ifadeler de bulunmaktadır.⁶⁶

Bu örneklerden hareketle sayım için taşraya gönderilen muharrirlerin Ceride Odası'ndaki uygulamadan haberdar oldukları ve tahrirler esnasında bu usulü uyguladıkları iddia edilebilir.⁶⁷ Yahut taşradan Ceride Odası'na getirilen defterler temize çekilmeden önce de bu tarz bir tasnif de yapılıyor olabilir.⁶⁸ Bunların yanında Osmanlı Daire Başkanlığı'nın Bâb-ı Seraskerî fonundaki defterler incelendiğinde çeşitli alay ve bölüklerde yaşları 12 olan çocukların da nefer olarak hizmet ettikleri görülmektedir.

Görsel-6: Örnek Bir Seraskerlik Defteri⁶⁹

63 İslam fıkhiında kişilerin bulûğa erme yaşı genel olarak 12 kabul edilmektedir. Bkz. Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", DİA, VI, 413-414

64 BOA, HAT., 1334/52063-A, BOA, MAD nr. 18925, BOA, TSMA.d, nr. 783.

65 İlk genel sayımdan sonra defterlerin çok büyük çoğunluğunda ilk sayımdakinin aksine mim kullanımı neredeyse görülmez. Bunun temel sebebi de iyi ya da kötü artık askere alımla alakalı standart bir yaş belirlenmiş olması gerektir. Konuyla alakalı detaylar için Mustafa Mesut Özekmekçi, İlk Osmanlı Nüfus Sayımları, 2020, ss.89-115

66 Başka örnekler vermek adına Bkz. BOA, NFS.d, nr. 922; 975, 1593,1619, 1628, 1645,1654,1983, 2313, 2532, 2548, 2589, 2603, 2610,2639, 2619, 2826, 2848,2892, 3035, 3086, 3625. Ayrıca tüvanayı 11-39 olarak belirleyen defterler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 850; 1226, 1232, 1241, 1312, 1298, 3649,3353, 3412, 3464 ve BOA, MAD.d, nr. 168. 10-38 olarak belirleyenler için BOA, NFS.d nr. 1260,1292.

67 " Ancak redif askeri yazılanların yaş dağılımına baktığımızda 12 yaşından 40 yaşına kadar muhtelif yaşlarda asker kaydı olduğu görülmektedir" Bkz. Şerife Saat, 1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014, ss.66-67. "

68 Açıkçası mufassal defterlerdeki tüvana yaş aralığının belirlenmesi işini taşraya giden kâtiplerin yaptığını düşünmekteyim. Bunun sebebi ise farklı farklı defterlerde belirlenmiş olan yaşların başka başka olmasıdır.

69 Soldan sağa topçu neferlerinin yaşı. 15, 12, 15, 14, 16, BOA, SRA.d nr. 13, s.4. Bir başka örnek defter için bkz. BOA, SRA.d, nr. 20. Redif birliklerine de 12 yaşında çocukların alındığını gösteren bir evrak için bkz. BOA, D.ASM.d nr. 38595

Tüm bunlardan hareketle ilk genel sayım tarihi olan 1830-1831'den⁷⁰ Kur'a sisteminin ilan edildiği tarih olan 1843'e kadar Osmanlı ordusuna katılmak için belirlenen en küçük yaşın 12 en büyük yaşın ise 40 olduğunu söylemekte beis yoktur.⁷¹

1843 ve Sonrası

1830'dan 1843'e kadar geçen sürede Mansûre ordusunda –muhakkak kaideyi bozmadan ancak istisnalarla birlikte- nefer olmak için belirlenen en küçük yaş 12 en büyük yaş ise 40'tır. Bununla beraber 1826 tarihli kanunnamede belirtilmiş olan bu askerlik yaşı ve ayrıca kışlada geçirilecek zamanın değişmesi ile de bağlantılı çeşitli tartışmalar mevcuttur ve bunun geçmişi 1830'ların ortalarına kadar götürülebilir.⁷² Bu bağlamda bu döneme ait olduğunu düşündüğümüz bazı –tarihsiz- evrakta askerlik yaşı, hizmet süresi ve buna bağlı olarak yapılması planlanan düzenlemelerle alakalı çeşitli bilgiler irdelenmelidir.

İlk belgede orduda tasarlanan yeni bir düzen adına Ceride Odası'ndaki nüfus defterlerinden hareketle ve redif düzenini başlatmak (*redif nizamına şuru olunmak için*) için, 20-25 yaşlarında olanlara ayrı, 25-32 yaş grubunda olanlara ayrı ve 32 yaşından 40 yaşına kadar olanlara ayrı defterler hazırlanması önerilmektedir. Defterlerin bu şekilde tefrikinden sonra taşradaki şuraların girişimiyle (*eyalet ve sancak şuraları marifetiyle tahkik olunup yoklandıktan sonra*) 20 ila 25 yaşında olanların Mansûre hizmetine verilmesi planlanmaktadır. Önerinin askerlik hizmetini 20 ila 40 yaş arasındakileri 3 farklı sınıfa ayırarak yaptırılmasına dönük olarak planlandığı söylenebilir.⁷³ Sistemin işleyişi ise şu şekilde tasarlanmıştır. İlk etapta 20-25 arasında olanlardan Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun ihtiyacı kadar olanı düzenli orduya (Sınıf-ı Evvel) alınacak, geri kalan kişiler ise redif sınıfına kaydedilecektir. 32 yaşına kadar redif-i sâni sınıfında kalanlar ise 32 yaşından 40 yaşına kadar geçen hizmet süresini ifade eden redif-i sâlis grubuna aktarılacaklardır. Yine tarihsiz bir diğer belgede 20 ila 25 yaş arasında olup Redif-i Mansûre'ye yazılmış olanların Asâkir-i Mansûre'ye geçirilip geçirilemeyeceği sorulmaktadır. Suale verilen cevapta 20-25 yaş arasında bulunanların tamamının zaten Mansûre Ordusuna mahsus oldukları ve söz konusu ordunun ihtiyacı kadar askerin bu yaş gruplarından alınabileceği, kalanların ise Redife verilebileceği belirtilmektedir.⁷⁴

70 12 yaşın Osmanlı Devleti için bir kişinin büyük ya da küçük olduğunu belirleyen hukuki sınır olduğu söylenebilir. Bkz. "Bilad-ı Selase'de vaki müderris-i şerife ile hanelerin miktarı ve nüfus-ı İslamın on iki yaşına kadar sığar maadası kibar ve reaya...", BOA, İ.DH. 29-1360.

71 15 yaşından küçük çocukların ilk etapta Sibyan Talimhanesine alındığı ve burada eğitim gördükleri bilinmektedir. Bununla beraber seraskerlik defterindeki kayıtlardan hareketle kanuna mugayir olarak 15'den küçük çocukların da askerlik yaptıkları söylenebilir. Bununla beraber buradaki askerlik görevi belki de alayın/ taburun vb. arka planındaki hizmetlerinin görülmesi şeklinde de olabilir. Sibyan Talimhanesi için bkz. Ahmet Yaramış, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sibyan)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII, sayı:1, 2006, ss.53-62

72 Ahmet Özcan Jandarma Teşkilatının kuruluşuna dair kaleme aldığı makalesinde teşkilatının kuruluşunun ve isim olarak Jandarma'nın ilk defa 1839'da gündeme geldiğini belirtmektedir. Buna karşın teşkilatın ihdası bilindiği üzere ancak Zaptiye Nezareti adı altında 1845 yılında yapılacaktır. Bu örnekten hareketle tıpkı Jandarma gibi de askerlik yaşı için de 20-25 olarak tespit edilen yaşların Kura usulü ve 1846'da yürürlüğe giren Kura Kanunnamesinden çok daha önce düşünüldüğü iddia edilebilir. Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)" Tarih Araştırmaları Dergisi, XXXII, sayı:53, 2013, ss.173-194. Konuya dikkatimi çeken Ali Sönmez Hoca'ma teşekkür ederim.

73 BOA, TSMA.e, nr. 643/31. Sınıfı Evvel: Asâkir-i Mansûre Sınıfı Sani Redif ve Sınıfı Salis Redif. Bunlardan Sınıfı Evvel 20-25 yaş arasındakileri kapsarken 25-32 olarak ifade edilmiş yaşlar Sınıfı Sani, 32-40 yaş grubu ise Sınıfı Salis redif grubunu ifade etmektedir. Hüsrev Paşa'nın terekesinden çıkan kitaplarda da bu tarz hususların yer aldığı tercümelerin bulunduğu G. Yıldız tarafından aktarılmaktadır. Bkz. Yıldız, a.g.e., ss.254-257

74Yazışmada sorunun sorulduğu kişi ya da kuruma dair her hangi bir bilgi yoktur. BOA, TSMA.e, nr. 699-40

Söz konusu olan evraklar arşiv personeli tarafından H. 1255 yani 1838-1839 olarak tarihlendirilmekle birlikte, iki belgenin de üzerinde tarih yoktur. Bununla beraber H. 1255'de malum olduğu üzere II. Mahmut ölmüş ve yerine Abdülmecid tahta çıkmıştır. Bu anlamda vesikalar II. Mahmut ya da Abdülmecid dönemine aittir. Belgenin içeriğindeki bilgiler ve orduda yapılan değişikliklerin ise Abdülmecid döneminde tedavüle girdiği bilinmektedir. Ancak evrakların içeriği yazışmaların II. Mahmut dönemine ait olduğunu düşündürmektedir. Bunun ilk sebebi birinci vesikada geçen *nizam-ı müstahsene* ifadesidir. Bu tanımlamanın II. Mahmut dönemi islahatları için kullanıldığı bilinmektedir. İki evrakta da geçen bir diğer anahtar kelime de *Asâkir-i Mansûre* ifadesidir. Bilindiği üzere 1834 yılında redif düzenin kurulmasıyla Asâkir-i Mansûre ifadesi değiştirilmiş ve ordunun adı *Asâkir-i Nizamiyye* olarak tesmiye edilmiştir.⁷⁵ Buradan hareketle bu evrakların II. Mahmut dönemine ait olduğu iddia edilebilir.

Kronolojik süreci takip ederek askerlik yapabilecek yaşlarla alakalı bir başka değerlendirme döneminin önemli devlet adamlarından olan Viyana sefiri Sâdık Rifat Paşa'ya aittir. Paşanın "*Avrupa Ahvaline Dair Risale*"sinde konuyla alakalı çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Sâdık Rifat Paşa'nın Osmanlı ordusuna asker olarak alınmasını önerdiği yaşların 20-25 olduğu iddia edilebilir. Nitekim bunu da Avrupa ordularından örnekle;

"*Sunuf-ı askeriyeleri dahi, pek de çoluk çocuk ma'kulesinden olmayıp, yirmi-yirmi beş yaşında adamlardan mürekkebe ve muvazzaf ve muntazam olarak on beş sene kadar aled-devam hizmet-i askeriyede kıyam edip, ba'dehu ihraç ve bazan asâkir-i redifiyeye idrac ederler.*" şeklinde izah etmektedir.⁷⁶

Söz konusu tartışmalara ek olarak 1837 tarihinde askerlik süresinin 5 yıla indirilmesinin de Dar-ı Şura'da dile getirilen hususlardan birisi olduğu belirtilmelidir.⁷⁷ Bu hususta ayrıca son olarak padişahın muhafızlığını yapan ve *Solak* olarak tabir edilen askeri sınıfa daha 1829 ve sonrasında seçilenlerin de 20-25 yaş arasında ve tûvana olanlardan alındığını da söylemek gereklidir.⁷⁸ Yukarıda yapılan izahlar 1830'ların ortasından itibaren askerlik yaşı ve de ordudaki hizmet süresi üzerine devlet içinde bazı düşüncelerin ve belirli askeri sınıflarda benzer uygulamaların olduğunu akla getirmektedir. Bununla beraber orduda görev yapacakların yaşları ile hizmet sürelerine dair yeni resmi düzen Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde hayata geçirilmiştir.⁷⁹

Tanzimat'la yeniden organize edilmeye çalıştığı bilinen Osmanlı kamu yönetimi 1843 yılında ülke coğrafyasını 5 askeri bölgeye taksim etmiştir.⁸⁰ Bu idari değişikliğe ek olarak ordunun askere alma sisteminde de önemli yenilikler söz konusudur. Bu çerçevede söz konusu dönemde *Kur'a usulü* ismiyle adlandırılan yeni bir celp uygulaması üzerine de hazırlıklar başlamıştır. Bu düzenin detaylarının ilk etapta tespit edilemediği ve ayrıca ahalinin tepkisinden çekinildiği için Kur'a sisteminin 1846 yılında uygulamaya konulmuş

75 Abdülkadir Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" DİA, III, İstanbul, 1991, s.457-458

76 Sâdık Rifat Paşa, "Avrupa Ahvâlîne Dair Risâle" haz. Ali Dadan, Marife, sayı:3, 2006, s.461-468

77 Vurmaz, s.18

78 Ahmed Lûtfi Efendi, Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, YKY, İstanbul, 1999, s.141

79 Odile Moreau, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.13

80 Cengiz Çakaloğlu, "1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı:5, 2001, İstanbul, ss.41-54

olduğu Musa Çadırcı tarafından ifade edilmektedir.⁸¹ Bununla beraber söz konusu celp sisteminin teferruatının aslında daha Temmuz 1843 tarihinde belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁸² Bu çerçevede 1843'ten itibaren Osmanlı ordusunda nefer olabilmek için belirlenen *yeni alt yaş 20, üst yaş ise 25* olarak tespit edilmiştir.⁸³ Ayrıca *matluba muvafık* ifadesi yerine bu yaş grubunda olup askerlik yapabilecekler için *Esnan-ı Askeriye* tabiri kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁴ Bunlara ek olarak 20-25 yaş arasındakilerin –istisnalar haricinde- kura çekilişine katılması zorunlu tutulmuş, belirlenen yaşların altında ya da üstünde olanların kura çekilişine katılmak yani askere alınmak için zorlanamayacağı da ifade edilmiştir. Nitekim detayları Temmuz 1843'te tespit edilmiş Kur'a kanununa bağlı olarak asker toplama işleminin Mart 1845 tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği de 18 Eylül 1843 tarihinde kamuoyuna ilan edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca söz konusu 1845 yılında bazı bölgelerde kura ile askere alma çalışmaları da mevcuttur.⁸⁶

1843'ten sonra Osmanlı Devletinde asker celplerinin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesine göre yapılmadığı ve askere alınması planlanan hedef kitlenin yaş grubunun söz konusu tarihten itibaren değiştiği ifade edilebilir.⁸⁷ Ayrıca 1844 yılından itibaren askere gidebilecek nüfusunun tespiti için nüfus defterlerinden hareketle yeni evraklar oluşturulduğu, bu evraklarda tahriri yapılan yerlerdeki mevcut nüfusla askerlik çağında olanların sayısının ayrı ayrı verildiği ve bu evraklara *cetvel* dendiği de söylenmelidir.⁸⁸ Buna karşın sistemin geniş ölçüde 1846'dan itibaren uygulanmasına sebep nüfus sayımlarının ancak 1844'ten sonra başlaması, Osmanlı coğrafyasının tek bir seferde sayılamayıp tahrirlerin hemen hemen her bölgede zamana yayılması ve 1843'te tespit edilen Kur'a mevzuatının ancak 1846'da kanunlaştırılmasıyla alakalıdır.⁸⁹ Bu çerçevede kayıtlara

81 Musa Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik (der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s.67-69. Çadırcı'nın ahalinin vereceği tepki konusunda haklı olduğunu gösteren yazışmalar için bkz. BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2; 11/221-4

82 "kaza zabıt ve hâkim ve vücuh marifetiyle ol kaza ahalisinin askerliğe alınması meşruta olan sinlerde bulunan yani 20'den 25 yaşına kadar olanları" BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2. H. 14 Cemaziyelahir 1259 (M.12 Temmuz 1843)

83 BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2.

84 Askerlik Çağı. 1845 tarihli bir esnan defteri için bkz. BOA, NFS.d, nr. 6947.

85 "18 Eylül 1843 tarihinde Takvim-i Vekayi'de Kur'a usulü ilan edildiğinde, sadrazamın önerdiği gibi askere toplama işlemlerinin Mart 1845 tarihinden itibaren yürürlüğe gireceğine karar verildiği açıklanmıştır" Tobias Heinzelmann, Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Gene Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.136-137, 145.

86 Heinzelmann bölgeden asker toplanması için ahaliyi ikna etmeye çalışan ve Yanya, Avlonya ve Delvine Sancaklarına hareket eden Rumeli Ordusu Mehmet Reşid Paşa'nın bölgenin ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeyi nakleder. Görüşmede Mehmet Reşid Paşa bölgedeki Müslüman hanelerin sayısı hakkında bilgi istemiş bunun üzerine eşraf 28.000 hane bulunduğunu belirtmiştir. Mehmet Reşid Paşa ise aslında yörede 40.000 hane olduğu belirtmişse de ahali buna şiddetle karşı çıkmış neticede Mehmed Reşid Paşa ahaliyi hane sayısı ve buna bağlı olarak asker temini konusunda istediği sayıya razı edememiştir. Heinzelmann, ss.172-173

87 Esnan defterleri çok yüksek ihtimalle nüfus defterleri fonunda tasnif edilmiştir. Mezkûr fonda ise 18.000'den fazla defterin tasnif edildiği görülmektedir. Açıkçası bu kadar defterin içinde bunları bulmak en basit tabirle bir şans meseledir.

88 Bi-minnet teali altmış iki senesi icra buyrulan istibdalde Asâkir-i Hassa-i Şahane Orduyu Hümayun[...]cihiyetiyle orduyu mezkûr dairesine mensup olan Tophane-i Amire alayları lazimesinden orduyu mezkûr dairesinden ahz ve istihsali lazım gelen neferatı cedidenin miktarıyla daire-i mezkûrda bulunan zükur ehl-i İslâmın ve bunların mübanesinde mevcut olan esnanı askeriye erbabının miktar ve kemiyetleri ve her bir kazada ne miktar ahali ve ne kadar esnan askeriye erbab bulunduğu ve ana göre beher kazadan ne miktar neferat cedide alınması lazım geleceği hususatina mübeyyin tanzim olunan taksim cedvelidir. BOA, TSMA.e, nr. 67/8. 1844 Nüfus Sayımının detayları için bkz. Özekmekçi, İlk Osmanlı Nüfus Sayımları, 2020, s.77-89, 168-174

89 Dersaadet ve Hassa ordu dairelerinin 1844'de yapılacak nüfus sayımı için bkz. BOA, İ.MSM. 11/221-3. Anadolu Ordu dairesi içinde yer alan bölgelerin sayımı ancak 1848'de tamamlanmıştır. Bkz. Çakaloğlu, s.48-53. Arabistan Ordu dairesi içinde yer alan bölgelerin sayımı ise 1850'de bitmiştir. Bkz. Heinzelmann, s.49-50

dayanan celplerin ancak 1844 ve sonrasındaki sayımların verileriyle bağlantılı olarak hayata geçirilip ancak 1846'da geniş ölçekte uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Asker Seçiminde Köken Tercihi

1830-1831 tarihli genel nüfus sayımının kanunnamedeki belirli maddeleri dikkate alınarak yapıldığını gösteren bir diğer ipucu nüfus defterlerinde *mühtedi* olarak kaydedilen kişilerdir. Çeşitli nüfus defterleri incelendiğinde pek çok farklı yerden pek çok farklı kişinin mufassal defterlerde *mühtedi* olarak imlendiği görülür.⁹⁰ Burada konuyla alakalı bir soru sormak durumundayız. Geçmiş dönemlerde devlete hizmet etmiş pek çok *mühtedinin* varlığı bilinmektedir ve *dönme* olmanın Osmanlı sisteminde çok büyük bir sorun teşkil etmediği de söylenmelidir.⁹¹ Bununla beraber mufassal nüfus defterleri "tekil" olarak incelendiğinde Osmanlı gibi vergisini düzgün şekilde ödediğinde tebaasının din, dil ve etnik vb. özellikleriyle çok alakadar olmayan bir devlet, ilk genel nüfus sayımında sonradan İslam dinine geçmiş olan kişileri neden *dönme* olduklarını belirterek kayıt altına alma gereği görmüştür? Bu sorunun cevabı da tıpkı sayımın şekli, yapıldığı coğrafya gibi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi ile alakalı olmalıdır. Kanunda askere alınacak kişilerin yaşları, fiziksel durumları ile alakalı belirli şartlar ortaya koyulurken aynı zamanda bu kişilerin *mühtedi* olmamaları gerektiği de açıkça belirtilen hususlardan bir tanesidir.⁹² Bu noktadan bakıldığında askerî amaçlara matuf olarak yapıldığı herkesçe kabul gören 1830-1831 sayımında nüfusun bir kısmı *mimlenerek* askerlik yapabilecek şartlara haiz oldukları kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte nüfusun ufak da olsa bir bölümünün *mühtedi* oldukları belirtilerek kayıtlarının yapılmış olması bu gruhun *matluba na-muvafık* şahıslar olduklarını akla getirmektedir. Hatta bu duruma kanıt olarak bir nüfus defterinin girizgâhındaki izahat örnek olarak verilebilir. Bu çerçevede baba isimleri Abdullah olanların çoğunluğun *dönme* ancak bazı Müslüman oğlu Müslümanların da babalarının adının Abdullah olduğu ve bunların dikkate alınmaması ("*Defter-i mezkûr derusunda mukayyet babaları isimleri Abdullah zikr olunanların ekserisi dönme olup...*") ifade eden nüfus defteri dönmelerin tüvana olarak ayrılmaması gerektiğini gösteren bir örnek olarak gösterilebilir.⁹³ Mühtedilerin Osmanlı Devleti için hemen hemen her dönem şüpheli şahıslar olduğu, bunların tıp yahut askeri okullara girmeleri ile alakalı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Zira H. 1324 (M.1906-1907) yılında dahi bunların nüfus muamelelerinin ne şekilde yapılacağı, ana baba adlarının neler olacağı yönünde yazışmalar da bu duruma örnek olarak verilebilir.⁹⁴ Mühtedilerle alakalı benzer bir durumun Kıptiler için de var olduğu ve bunların da *matluba muvafık* olarak görülmedikleri için nüfus defterlerinde

90 Sakız Adasının sayımında nüfus tefrik edilirken mühtedilerin sayısı ayrıca yazılmıştır. Bkz. Karal, Nüfus Sayımı, s.160; Kıbrıs'a ait 1831 tarihli nüfus defterinde 62 tane mühtedinin kaydı yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Güven Dinç, "Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri (1800-1878)", Biliğ, sayı:84, 2018, s.243-271, Manisa'ya ait 1831 tarihli defterde 9 kişinin mühtedi olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, NFS.d., nr. 2897, s.36, başka defterler için bkz. BOA, NFS.d., nr. 1278, s.2, BOA, NFS.d., nr. 2821, s.8.

91 Önder Kaya, İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar, Kronik, 2017, İstanbul, s.61

92 Gültekin Yıldız mühtedilerin orduya alınmaması ile alakalı olarak şunları söylemektedir. : "Yeni orduya alınacak askerlerin belirli bir dinden ya da etnik kökenden olması gerektiğine dair herhangi bir şart koşulmamış olmasına rağmen, mühtedi olmamalarının istenmesi dikkat çekici bir husustur. Yıldız, a.g.e., s.141.

93 "ve bazılarının dahi an-aslı babaları ismi Abdullah olduğuna mebni kayd olunmuş ve defteri sabıklardan sarf-i manzar Dersâdet-i Aliyye'de ceride-i hümayunda müceddeden kayd olunmak üzere tahrir ve terkim ve tanzim birle" BOA, NFS.d., nr. 4187, s.1

94 BOA, BEO, nr. 2913/218428. Mühtedilerin Osmanlı sosyal hayatındaki varlıkları ve devlet hizmetinde istihdamları ile alakalı bkz. Halide Aslan, Tanzimat Döneminde İhtida, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

mimlenmedikleri de bu konuda ayrıca söylenmelidir.⁹⁵ Arşivde bol miktarda olan nüfus defterleri üzerine (18.000'den fazla defter vardır) yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler arttıkça muhtemelen bu konu üzerine daha fazla söz söyleme imkânı da doğacaktır.

Kanunnamenin hazırlandığı zamanın şartları dikkate alındığında XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan Sırp, Yunan isyanları, Yeniçeri Ocağı'nın ilgası gibi devleti zorlayan çeşitli iç ve dış kaynaklı hadiseler bilinmektedir.⁹⁶ Buna bağlı olarak yeni orduya "Müslüman/Türk" kimliklilerin dışında kimsenin sızması ve "aslı vü nesli nâ-ma'lûm-kisân"ın (aslı, nesli, kökeni bilinmeyen) nefer olarak yazılmaması G. Yıldız, V. Aksan gibi yeni ordunun kuruluşu üzerine kalem oynatmış pek çok uzman tarafından da ifade edilmektedir.⁹⁷ Ek olarak kanunnamede bu çıkarımı destekleyecek bir diğer ifade olarak *fürumaye yani sûtü bozuk, soysuz* gibi anlamca kimi işaret ettiği belli olmayan söylemler de mevcuttur.⁹⁸ Kanunnameye derç edilen bu hususla alakalı devletin hassas olduğu ve sıcak çatışma esnasında bile taşradan yapılacak asker istihdamında da önemle üzerinde durduğu bir konudur.⁹⁹ Bu bağlamda askerliğe istidatları bilinen, yetenekleri ve hatta kişilikleri de takdir edilen *mühtedilerin* Osmanlı ordusunda en azından bir süre *nefer* bile olmadıkları söylenmelidir.¹⁰⁰ Bu çerçevede askere alınacak nüfusun tespiti için hazırlanmış olan nüfus defterlerinde bazı kimseleri işaret etmek amacıyla kullanılan mühtedi ifadelerinin kanunnamenin söz konusu maddesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu hususun da tıpkı askere alınacak yaşlar gibi zamanla değiştiği ve mühtedilerin de –dönme oldukları ifade edilerek- belirli bir süre sonra askere alınmaya başlandığı da iddia edilebilir.¹⁰¹

Sonuç

Sonuç kısmında söylenmesi gereken ilk husus nüfus sayımına dair fikirlerin Osmanlı Devleti'nin radarına ilk etapta I. Abdülhamid döneminde ve Avrupalıların yaptıkları sayımlardan hareketle girdiğidir. III. Selim'in iktidarında da yurt dışındaki benzer sayım faaliyetlerine dair bilgilerin Osmanlı bürokrasi tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Ek olarak Nizam-ı Cedid döneminde devlet ricali içinde de nüfus sayımının gerekliliğini işaret edenler mevcuttur. Tüm bu gelişmeler neticesinde söz konusu süreçte başta İstanbul ve Rumeli'nde asayiş sağlamaya dönük olarak nüfus sayımları olarak addedebilecek tahrirler de icra edilmiştir. Bu çerçevede II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını söndürmesiyle başlayan nüfus sayımları şüphesiz yeni ordunun ihtiyaçlarıyla bağlantılıdır ancak bu sayımlar köksüz

95 Remzi Çavuş, "Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 2018, s.55.

96 "Şüpheli grupların arasında en sık anılanları belirtmek gerekirse, dönemler, heteredoks Müslümanlar, Yunanlar, (neredeyse Bektaşî ile eşanlamlı kullanılan ve Rumlarla sınıflandırılan) Arnavutlar, Kürtler, Boşnaklar ve Araplar vardı. Dönemler askerlikten açıkça uzakta tutuluyordu". Aksan, a.g.e., s.375.

97 Yıldız, a.g.e., s.142. Burada unutmadan eklemek gereklidir; Yunan isyanı sırasında Arnavutluk ve Bosna gibi Müslüman nüfus yoğunlukta olduğu yerlerde de Osmanlı merkezi yönetimine karşı başkaldırılar olmuş ve bu durum yeni ordunun sade "Türk" unsuruna dayanması fikrini sağlamlaştırmıştır. Detaylar için bkz. Aksan, a.g.e., s.376-377. İlk etapta Evlâd-ı Fâtihân nüfus sayımları ve hemen bunlardan birlikler kurulması da bu bağlamda değerlendirmekte sanırım bir beis yoktur.

98 Yıldız, a.g.e., ss.142-143

99 Evren Gökçe, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, VI, sayı:4, 2017, s.195

100Ordu yerine Serasker hizmetinde görevlendirilmesi uygun görülen bir mühtedi için Bkz. BOA, HAT, nr. 310-18324

101 Mühtedi bir onbaşıdan bahseden 1847 tarihli yazışma için bkz. BOA, A.(MKT, nr: 94/18.

değildir. Zira devletin bir tahrir yaptırmaya dair tasarıları ve dar bir çerçevede yaptığı sayım benzeri faaliyetlerin çalışmada paylaşılan verilerden hareketle en az yarım asırlık olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut'la başlayan ve sonrasında da devam eden nüfus sayımlarının temel amacı bilindiği üzere yeni teşekkül edilmiş Mansûre ordusu için askere alınabilecek nüfusun tespittir. Bu konuda yapılan yorumlara genel olarak Lütü, Enver Ziya Karal, Musa Çadircı ve Mahir Aydın'ın eserleri dayanaktır. Ayrıca sayıma dair çeşitli yazışmalar, şerhiye sicilleri ve nüfus defterleri de araştırmacıların bu çıkarımlarını desteklemek için kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda literatürün tamamını etkileyen ve sayımların askerlikle olan ilişkisi açıklanırken yapılan en temel izah defter edilen kişilerin mim harfiyle işaretlenmeleridir. Bununla beraber çalışmada gösterildiği üzere nüfus defterlerinde mimlenen kişilerin yaşları tek tip ve standart değildir. Kimi kazada 12 yaşında olanlar mimlenirken, kimi yerlerde bu 10 yaşına kadar düşmektedir. 40 yaş ve üstünün ise matluba muvafık olarak belirtildiği evrak çok azdır. Bunun sebebinin kanunnamede askerlik yapabilecek kişilerin sahip olması gereken ve başlangıç yaşı belli olmayan tûvana kavramıyla bağlantılı olduğu ve defterlerde farklı yaşların mimlenme sebebinin bu terimle alakalı olduğu düşünülmektedir. Ek olarak bu bakış açısına destek olarak neredeyse hiçbir yerde 40 yaşından yukarıdakilerin *tûvana* olarak tasnif edilmemesi de bir başka kanıttır.

Literatürdeki çalışmalar bu farklılıklara çeşitli izahlar getirmektedir. Bu izahlar yanlış olmamakla beraber eksiktir. Eksikliğin temel sebebi ise askerlik yapabilecek nüfusun tespiti için yapıldığına herkesin hemfikir olduğu sayımların yeni kurulan Mansûre Ordusu'nun mevzuatıyla olan bağlantısının/alakasının kurulamamış olmasıdır. Ek olarak ordunun ilk kurulduğu zamandan itibaren sayım tarihine kadar geçirdiği değişim ve bu bağlamda Mansûre Ordusunun sürekli artan insan ihtiyacı ve bu ordunun tesisiyle Osmanlı ülkesindeki sınırlı/zorunlu askerlik hizmetine geçilmeye çalışıldığı da göz önünde tutulmalıdır. Bu bağlamda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesinde askere alınabilecek yaş aralığının 1826 yılında 15-40 olarak tespit edildiği, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında en küçük yaşın 12'ye çekildiği ilk genel nüfus sayımında da kanunname ile savaş döneminde çıkartılan söz konusu fetvaların göz önüne alındığı ifade edilmelidir. Nitekim taşradan gelen defterlerde farklı yaş kategorileri tûvana olarak belirlenmiş olsa da merkezde bunlardan üretilen evraklarda tûvana yaşının 12-40 olarak tespit edildiği görülmektedir.

Bu sistemin 1830-1831 yılından 1843 yılına kadar uygulandığı ve bu yılda Kur'a usulünün ilanıyla öncelikle 1845 sonrasında ise 1846'dan itibaren bu düzenin geniş ölçekte değişeceği görülmektedir. Askerlik yaşının 12-40'dan çıkartılıp yeniden belirlenmesi ve sayımların buna uygun şekilde tasarlanması konusunda kronolojik bir sıra takip etmek gerekirse, tarihsiz belgelerimizden hareketle en küçük nefer yaşının 20, en büyüğünün 25 olarak planlanmasının 1830'ların ortasında düşünüldüğü ve ayrıca hukuki bir altyapıya oturtulmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Ayrıca zikredilen yaşlarının 1839-1840'da Sâdık Rifat Paşa'nın eserinde de dile getirildiği görülmektedir. Bu yaşların *esnan-ı askeriye* olarak belirlenmesi ve sayımların bu minvalde yapılmasının ise Kur'a usulü ve 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesi ile olduğu söylenebilir. Ki bu da ilk genel ve sonrasındaki sayımların aslında her zaman ordunun nefer ihtiyaçlarının göz önüne tutularak yapıldığı ve tahrirlerin

yürürlükteki askerlik mevzuatına paralel olarak icra edildiğini göstermektedir. Bunun yanında 1845 yılından itibaren askerlik çağında olanların sayısının ayrıca belirtilmesi adına cetvel tabir edilen ve nüfus defterlerinden hareketle vücuda getirilen yeni evrakların da ortaya çıkmaya başladığı da ifade edilmelidir.

Yaşlar dışında çalışmada üzerinde durduğumuz bir diğer husus, Kıptiler ve nüfus defterlerinde dönme oldukları belirtilen mühtedilerdir. Kıptilere ait nüfus defterlerinde askerliğe uygun olmak manasına gelen mim işaretlemesine pek rastlanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Kıptilerin ilk etapta orduda istihdam edilmedikleri ifade edilebilir.

Mühtediler ise yeni kurulan Osmanlı ordusu için sakıncalı tiplerdir ve bu durum Mansûre kanunnamesinde de ifade edilmiştir. Muhtemelen bundan dolayı nüfus defterlerinde ihtida etmiş olanların ayrıca belirtildikleri/işaret edildikleri düşünülmektedir. Mühtedi oldukları ifade edilerek defter edilmiş olan kişiler içerisinde askere alınan olup olmadığını tespit etmek ise kayıtlara dayanan bir askerlik hizmeti ilk etapta oluşmadığından takdir edilmelidir ki mümkün değildir. Ancak askerliğe, silah kullanmaya vb. hususlara yatkınlıkları II. Mahmut tarafından bile ifade edilenlerin dahi ilk etapta ordu hizmetine alınmadığı anlaşıldığından bunlar içerisinde yeni orduda istihdam edilenlerin sayısının oldukça az olduğu düşünülmektedir. Ancak, ilerleyen zamanlarda dönmelere yönelik bakış açısının değiştiği ve mühtedilerin -dönme oldukları unutulmadan- orduda görev aldıkları da anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mahmud 2 (AE.SMHD.II.) 102/8601.

Asâkir-i Mansûre Defterleri (D.ASM.d) 38595.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 2913/218428.

Bâb-ı Âsafi Mektubi Kalemî (A. {MKT} 94/18; 106/26.

Bâb-ı Seraskeri Defterleri (SRA.d) 13; 20.

Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d) 40736; 40695.

Ceride Defterleri (ML.CRD.d) 168.

Cevdet Askeriye (C.AS) 1157/51465, 523/21839.

Cevdet Dâhiliye (C.DH) 6/281, 64/3169.

Cevdet Hariciye (C.HR) 72/3577, 38/1864.

Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A. {DVN.d) 825.

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî (HR.MKT) 300/36.

Hatt-ı Hümayûn (HAT) 310/18234; 693/33453, 225/12560, 269/15742, 225/12560, 1246/48336, 335/19205, 1334/52063/A, 305/18034.

İrâde Dâhiliye (İ.DH) 29/1360.

Kamil Kepeci (KK.d) 6578.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 18925.

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri (i.MSM) 10/206, 11/221, 15/326

Nüfus Defterleri (NFS.d) 692; 820, 850, 922, 975, 1094, 1226, 1232, 1241, 1260, 1278, 1292, 1298, 1312, 1377, 1378, 1416, 1496, 1504, 1593, 1619, 1628, 1645, 1983, 2313, 2532, 2548, 2589, 2603, 2610, 2619, 2639, 2649, 2664, 2675, 2688, 2821, 2826, 2848, 2897, 2892, 2903, 2954, 3035,3086, 3353, 3412, 3464, 3625, 3649, 3863, 3864, 4057, 4072, 4037, 4134, 4187, 4545, 4881, 4903, 4990, 5063, 5133, 5167, 5448, 6365, 6445, 6947, 6984, 6985, 7381.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TS.MA.d) 783; 4895, 5747.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 67/8; 643/31, 699/40.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, YKY, Cilt:1, İstanbul, 1999.

Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Akşin, Selçuk, Somel, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Bazı Yeni Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulusa Pusulası", *Osmanlı Araştırmaları*, LVI, 2020, s.143-224.

Aslan, Halide *Tanzimat Döneminde İhtida*, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Aydın, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s.81-106.

Bardakoğlu, Ali, "Bulûğ", *DİA*, XI, Ankara 1992, s. 413-414.

Bayraktar, Nuray, *20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/ M. 1829-1831)*, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008.

Berber, Ferhat, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bandırma ve Çevresine Ait Defterlere Göre Bölgede Nüfus ve Yerleşim", *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I*, ed. Zekai Mete ve diğerleri) 2018, Bandırma, s.41-50.

Beydilli, Kemal, "II. Mahmut", *DİA*, XXVII, 2003, İstanbul, s.352-357.

Bilgi, Nejdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, XIX-XX, sayı:148-149, 1999-2000, s.117-124.

Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII, sayı:36, 2004, s.43-60.

Çadırcı, Musa "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s.109-132.

_____, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

_____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik* (der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitapevi, Ankara, 2008.

Çakır, Yunus, Emre, *Tarih Kaynağı Olarak Jurnal Defteri ve Çankırı Jurnal Defterinin Değerlendirilmesi*, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı, 2017.

- Çataltepe, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çavuş, Remzi, "Geçmişini Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c:4, sayı:1, 2018, s.52-63
- Çınar, Ali, Osman, *Es-Seyyid Mehmed Emin Behic'in Sevanihü'l-Levayih'i ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Tarih Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- Dinç, Güven, "Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri (1800-1878)", *Biliğ*, Sayı:84, 2018, s.243-271.
- Doğru, Halime, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 1989, s.233-285
- Gökçe, Evren, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. XI, sayı:4, 2017, s.191-213.
- Gülekoğlu, Ümmü, Gülsüm, *3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları)*, T.C. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2018.
- Heinzelmann, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Hürol, Erdal, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017.
- Kalaycı, Elif, *Nüfus Sayımlarına Göre Komanat Nahiyesi H.1246-1256*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019
- Karal, Enver, Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık DİE, Ankara, 1995.
- _____ "Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Lâyhalar 1792" *Tarih Vesikaları Dergisi*, I, sayı:6, 1942, s. 414-425.
- _____ "Tanzimat'tan Evvel Garplılışma Hareketleri", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş, İstanbul, 2010.
- Kaya, Önder, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, Kronik, İstanbul, 2017.
- Keleş, Hamza, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIV, sayı:1, 2016, s. 227-240.
- Kırlı, Cengiz, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri İşığında III. Selim İktidarı" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s.183-212.
- Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara, 2010.
- Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

- Mehmet Öz, "Tahrir" *DİA*, XXIX, İstanbul, 2010, s. 425-429.
- Özcan, Abdülkadir, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 457-458.
- Özcan, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:32, Sayı:53, 2013, s. 173-194.
- Özcan, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2010.
- Özekmekçi, Mustafa, Mesut XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Söke Kazasında Nüfus ve Yerleşim, T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2016.
- Özekmekçi, Mustafa, Mesut, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Genel Sayımın Öncüsü Olarak Önerilen Sayımlar, *Kesit Akademi Dergisi*, sayı 25, 2020, s.148-160
- Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim, İstanbul, 2011.
- Saat, Şerife, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014.
- Sâdik Rifat Paşa "Avrupa Ahvaline Dair" haz. Ali Dadan, *Marife*, VI, Sayı:3, 2007, s. 461-468.
- Shaw, Stanford, "The Ottoman Census System And Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, IX, 1978, pp.265-277.
- Somel, Akşin, Selçuk, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayım Hulusa Pusulası", *Osmanlı Araştırmaları*, LVI (2020), s.143-224.
- Şaşmaz, Musa, "The Ottoman Censuses and the Registration System in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, VI, 1995, s. 289-305.
- Toprak, Seydi, Vakkas, "H. 1251 tarihli Hısnımansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: XXVIII, 2016, s. 141-175.
- Tuğluca, Murat, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansması" *Bellekten*, LXXX, 289, 2016, s. 773-794.
- Uyar, Mesut, Edward J., Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ünver, Metin "Midilli Adası'nın Nüfusu (1830-1842)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 33, 2018-1, s. 43-77.
- Vurmaz, Mehmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970)*, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.
- Yarar, Ahmet "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII, sayı:1, 2006, s. 53-62.

Yeşil, Fatih, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar", *Bellekten*, LXXVI, 2012, s. 75-146.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.